

ПАМЕТ И ИДЕНТИЧНОСТ ИЛИ ЗА СУБЕКТА НА ПРИПОМНЯНЕТО*

Проф. Богдан Богданов, д.н.

Памет е многозначно понятие не само в условията на всекидневното говорене. Въпреки че в науката подобна многозначност обикновено се поставя под въпрос, в определени случаи тя се пази и експлоатира. Такъв е случаят с понятието памет. В първата половина на 20-и век неговата естествена многозначност помага на европейското мислене да се справя с апории, наложени от едри дихотомии. Бергсон е между първите, които се опитват да преодолеят голямата дихотомия между човешкото и извънчовешкото и вътрешночовешкото й проявление на ум и чувства. Той го прави именно посредством идеята за памет. Като я извежда в преден план в своята книга "Материя и памет", той поставя началото на дълго обсъждане, протекло по много пътища - на философията на Хусерл и Хайдегер, на Фройдовата психоанализа, но и по линията на художествената литература.

Схематична история на идеята за колективна памет Опряното на идеята за памет третиране на дихотомии се насочва и към дихотомията индивид и социум. Тя е особено напрегната в развиващата се на границата на 19-и и 20-и век френска социология. Именно в нейния кръг бива изработено понятието колективна памет. Неговият създател Морис Халбвакс използва понятието с критичната цел да атакува хипостазирането на общественото съзнание като нещо различно от индивидуалното. Носител на колективната памет според Халбвакс е съществуващият в колективни рамки отделен човек. Неговите участия в малки и големи общности произвеждат преплитачи се в съзнанието му общностни идеи и символи. Малките общности, особено семейството са с по-голям принос за оформяне на този паметен свод. Но в него се намесват съдържания и символи, предоставяни и от по-големите общности.

Особен превес между тях има националната общност. Тъй като произвежданите от нея съдържания и символи се задържат в паметта на писаната история, това кара Халбвакс да прави разлика между живата колективна и изкуствената историческа памет. В двайсетте години на миналия век авторът на "Социалните рамки на паметта" е критикуван от основателя на течението на т.нар. нова история Марк Блох за това, че въпреки положените усилия идеята за колективна памет продължава да хипостазира общественото съзнание. Постепенно обаче «новите истории» възприемат тезите на Халбвакс и не само следват, но и усложняват противопоставянето на колективна и историческа памет. Понятията проникват и в немската историческа наука - във философията на историята на Козелек и изследванията на египтолога Ян Асман.

В устно осъществяващата се колективна памет Асман различава две проявления - живото спомняне в обхвата на не повече от 70 години, наричано от него комуникативна памет, и културната памет, която поддържа трайните спомени на колектива за едно абсолютно минало. Проявена обикновено като митология,

* * В: сб. Памет, идентичност, съзнание. Текстовете от интердисциплинарния семинар "Науката - разбирана и правена". НБУ. 2006.

културната памет се носи от традиционните празници и ритуали. Воден от разликите между египетската и елинската древност, Асман отделя особено внимание на случаите на традиционни общества със смесена устна и писмена комуникация. Тезата му е, че писаните текстове налагат нов тип отношение към миналото и настоящето - настоящето престава да се сублимира в масива на т. нар. екземплярно време, както става в устния кадър на традиционните празници, същевременно се оформя визия за миналото и започва да се прави разлика между по-далечни и по-близки времена, които влизат в сложни отношения с все по-ясно очертаващото се настояще.

Гръбнак на тази схематична история, протичаща в социологията, антропологията и философията на историята на 20-и век, е преходът от по-общата идея за колективна памет към по-конкретни нейни проявления, които един вид намаляват пазената и в идеята за колективна памет дифузност на общата идея за памет. Внимателното вглеждане обаче издава, че по-скоро става друго – дифузността на общата идея се замаскира с въвеждане на друга не по-малка - между памет и време. Същото става и с идеята за индивидуална памет в полето на психологията.

Пренагласата и промяната на субекта в хода на споменното идентифициране

Съществува ясна зависимост между индивидуалното и колективното споменно идентифициране. Тъй като и човешкото множество се нуждае от по-сигурната единичност на индивида, за да означа чрез нея своята единичност, и индивидът се нуждае от иманентната множественост на колектива, за да означа чрез нея поливалентната си ролевоост. Оттук и последствието, че идентифицирането и на колектива, и на индивида се осъществява с постоянно преобразуване на индивидуалното в колективно и обратно. Така че, Морис Халбвакс е прав, като казва, че индивидуалното спомняне е колективно. Но е вярно и обратното, че колективните интенции на индивидуалното спомняне водят до пораждаване на особени индивидуални субекти, които репрезентират колективи.

Тази зависимост е естествена и се налага от зависимите съдържания на споменния предмет и спомнящия си субект. Вярно е, че се обръща повече внимание на съдържанията на споменния предмет, както и на промените, които той претърпява в акта на спомнянето и че променящото се съдържание на спомнящия си субект се наблюдава по-рядко. Но, така или иначе, спомнянето се изразява и в пренагласа на неговия субект, която води до промяна на субектовите предикати. Колкото по-дълга е процедурата на едно спомняне, толкова по-ясна е зависимостта между променящите се съдържания и на предмета, и на субекта на спомена и толкова по-ясно е проявено това, че променящото се субектово съдържание се изразява и в редуване и съотнасяне на субекти.

Тези субекти са винаги фиксирани в роли, които са дадени в езиковия опит и са утвърдени културно. Така че, редуването и съчетаването на субекти в споменната процедура има вид и на редуване и съчетаване на роли. Коеето означава правене на разкази. Протичането на спомена и разказът са като двете страни на монета. Така че, казано наедно, и споменният разказ, и всеки разказ може да се

определи като един вид операция по съвместване на променящи се роли. При евентуална едра класификация тези роли се поместват на отсечка между крайните точки на *свръхиндивидуалното* и *свръхколективното*. Колективните съдържания пораждаат колективни роли и съответно индивидуалните индивидуални. Разбира се, те са такива не сами по себе си, а в отношение.

Тази работна хипотеза може да се изкаже и в ракурса на идеята за време и да се каже, че като всичко друго в подвижната човешка среда, определяна от промени и видове време, и носеният от отделния човек мобилен субект се колебае между граничните положения на съвсем колективното и съвсем индивидуалното. Но тъй като индивидуалното е културно утвърдена представа, има нужда от аргумент за другото. То може да се изкаже така - отделният човек е трайно изложен на обществени роли, на възможността да стане репрезентант на човешка общност. Това може да се разбира и буквално – всеки е в състояние да поеме общностни съдържания и да породи в себе си субекти на речево изразено или вътрешно споменно или мисловно репрезентиране на човешки общности. Той може да стане и действителен субект на обществено репрезентиране, реален символ за означаване на единицата на някакъв колектив. Тази роля, която се обозначава с известния дошъл от митологията термин герой, се обсъжда отдавна - и от художествената литература, и от историята, и от устно възникващите фабули на всекидневното коментирание на общественния живот.

Обществените герои като предмет и субект на колективното споменно идентифициране, развиващо разкази

Обществените герои са чест предмет на колективното спомняне. Когато се изразява в протичане, то прави от тях субекти на фабули за изпитани премеждия, за промени в съдбата им, съдба толкова на героите, колкото и на представяните от тях колективи. Специфичната логика на повествованията за подобни герои може да се наблюдава и сама по себе си. Една от големите задачи на семиотиката на 70-е години на миналия век беше да формулира принципите на тази логика. Това се оказа трудно постижимо и поради други причини, но и поради това, че дълбинната повествователна структура е словесен образ на механизма на идентифицирането, обслужвано от повествованията за герои в хода на тяхното разбиране от някого. Особено когато една колективна среда утвърждава своята самоличност, няма подходящо средство за това от разказите за свързана с обществени герои агресия, на която те са извършители, жертва, а често и едното, и другото.

Понеже колективното идентифициране се колебае между различни постановки и особено между аспектите на индивидуалното и колективното, работата му налага образуването на ред от сменящи се решения. Именно такъв ред предлагат коментиранияте разкази за обществени герои, в чиято дълбина се структурира парадоксът на социалното човешко съществуване, това, че от една страна човешките колективи трябва да се репрезентират от повдигнати в степен индивиди, но че от друга страна това репрезентиране не е трайно приемливо. Така е и поради ред конкретни причини, но и поради принципната несводимост на колективното към индивидуално и обратно. Поради мобилната си субектност отделният човек не е пределно отделен и може да служи за означител на единицата на колектива, но той обикновено се проваля в тази си роля. В края на краищата

човешките колективи са нещо множествено, а отделните хора, дори когато са героизирани, са и само отделни хора.

Хипотезата, че колективното спомняне се занимава със случващото се с представителни индивиди и че то репрезентира и ставащото със самите колективи, се приема без особена трудност. Не е така обаче с другата хипотеза, че представителните индивиди са и реални субекти на колективното спомняне.

В традиционните общества носителите и разпространителите на споменните разкази са специалисти. Те могат да са край управляващия първенец и да са негова функция, но могат и да са подвижни, да ходят от град на град като аедите в древна Елада, или като пътуващите поети от типа на Пиндар. Аедите рецитират своите споменни разкази не на каквото и да е място, а на повдигнати в степен колективни места като владетелски дворове и стъгди на големи празници. Местата на паметта, ако употребя термина на Пиер Нора, са фиксирани. Същото се отнася и до творбите на Пиндар, независимо че те се изпълняват от хор и че поетът може да не присъства на изпълнението. Но непременно присъства възпяваният победител, който е предмет на споменния разказ. Така че, връзката между този, за когото е споменният разказ, изпълняващият и слушащият е налице. Те са в отношение на обменящи предикати субекти.

Показателно е в този смисъл това, което прави Одисей при феаките според разказа на Омировата "Одисея" - разказва за собствените си преживявания. Това е рядък литературен случай на покриване на субекта на споменния разказ с този, за когото се разказва. Но е същевременно и случай на продуктивно разминаване между референта на случилото се и споменния разказ. Омир го е казал ясно - Одисей лъже като истински песнопевец. По-показателен обаче е случаят на несъвпадането между героя на спомена и слушащия споменния разказ. Разказите за митични герои се изпълняват пред празнични колективи, представими от съвременни герои, които имат нужда от тези разкази за споменното си идентифициране, толкова тяхно индивидуално, колкото и колективно. Героят от разказа и слушащият колектив-висок герой са макар и по различен начин подобни субекти на акцията на това, което наричаме споменно идентифициране.

Тази теза за субекта на паметната дейност в традиционните общества важи по някакъв начин и в условията на съвременното отворено съществуване. Разликата е в номенклатурата. В съвременните общества обществените роли са много повече, както са много повече и на брой, и като видове споменните разкази. Затова и означаващото "герой" не ги изразява добре. Може би е по-съответно да кажем, че носител на реалния субект на колективната паметна разказност в съвременните условия на живот е т.нар. авторитетна личност. Но каквато и дума да употребим, не бива да забравяме, че става дума за роля. Никой не е авторитетна личност изцяло и за винаги. Това се отнася и за мобилните речевни субекти, и за мобилните реални актанти, които не се покриват с носещите ги индивиди. Нищо, че и обществото, и самите излъчвани от него авторитетни личности държат да са такива постоянно и във всяко отношение.

Заклучение Според хипотезата на това есе колективното спомняне е колективно не само поради механизма и съдържанието си, но и защото произвежда особения субект на т.нар. обществен герой. Той е проявен и реално като действителна

обществена роля, и като потенция вътре във всяко индивидуално съзнание, но най-вече е проявен в споменните разкази за обществени герои. Това е мястото, на което този субект изглежда наблюдаем - речевата операция на повествованията за съдбата на високи личности. Словесно фиксирани актове на идентифициране, тези повествования са средство за провеждане на реалното идентифициране на този, който ги слуша, чете и разбира. Пригодността им за това се дължи между другото и на факта, че са разгърнати символи за представяне на дълбинния проблем на човешкото социално съществуване, на това, че човешката колективност изпитва нужда да изрази своята единичност чрез репрезентирането си от т.нар. обществени герои, но че това никога не е трайно удовлетворително, тъй като колективът не е индивид и индивидът не е колектив.

В тази връзка предполагам, че основата производител на човешката разказност е колебаенето на всеки човек между едни и други колективни и индивидуални интенции и съответно между едни и други обществени и индивидуални роли. Отгук и добавката към тезата на Халбвакс, която правя в това есе - колективната памет протича във всеки от нас, защото мобилният субект на всеки от нас е белязан с потенцията на т.нар. обществена геройност

Библиографска бележка :

За идеите, изложени в това есе, съм задължен преди всичко на двете основни съчинения на Морис Халбвакс - Maurice Halbwachs, *Les cadres sociaux de la mémoire*, Paris, 1994 и *La mémoire collective*, Paris, 1968 (на бълг. Колективната памет, София, 1996). За динамичния модел на речта и за речевия субект се опирам на Пол Рикьор (Paul Ricoeur, *Temps et récit* 1-3, Paris, 1983-85 и *Soi-même comme un autre*, Paris, 1990). Разсъжденията ми за героя и за идентифицирането на човешките групи посредством геройни разкази са във висока степен зависими от René Girard, *Le bouc émissaire*, Paris, 1982. Задължен съм и на следните текстове - Пол Рикьор, Писането на историята и представянето на миналото. Сп. Критика и хуманизъм кн.12, бр.3/2001 (на фр. *L'écriture de l'histoire et la représentation du passé*); Духът на Анали, съст. Лиляна Деянова, София, 1997 и Жоел Кандо, Антропология на паметта, София, 2001 (на фр. Joël Candau, *Anthropologie de la mémoire*, Paris, 1996). Заглавието на тази книга ми подсказа, че предложеното научно есе се вписва в насоката на т.нар. антропология на паметта.